

Formování systému politických stran v Rumunsku v období 1989–2004

JAN MARŠÁK*

Abstract: Romanian Party System Formation in the Period 1989–2004

This article analyses the evolutionary process of the Romanian party system during the years 1989–2004. The Romanian party system went through rapid development after the overthrow of the Ceaușescu regime, a process that has not yet ended (this opinion relates mainly to center and right parties). The developmental periods of the party system are divided on the basis of parliamentary elections, since these elections and their results always represent a new situation in the party scene. The main part of the article describes the development and political program individual party subject Romanian party system. The classical division into left, center and right parties is applied to the location of political parties with respect to disputability in the Romanian political context. Besides the classical political parties, it is also possible to identify relatively strong ethnic parties and special party families. In the present state (after the 2004 election) it is possible to characterize the situation as conflict between two main poles – centrist (“Truth and Justice”) and post-communist (Social Democratic Party). Christian National Peasant Party Christian Democratic; socialist Socialist Workers Party; ethnic Hungarian Democratic Federation of Romanian, and radical continuity parties (mainly Great Romania Party) can all be defined as secondary poles. Extreme right parties are minor and insignificant. The Communist party family has no relevant representative.

Keywords: Romania, party system, party typology, parliamentary election.

1. Volby do Poslanecké sněmovny v letech 1989–2004

Postkomunistické Rumunsko má dvoukomorový parlament (Poslaneckou sněmovnu a Senát) volený na základě proporčního volebního systému na čtyřleté funkční období a přímo voleného prezidenta (Popescu 2003: 326). Rumunsko je rozděleno na 42 volebních obvodů (41+ hlavní město Bukurešť). Každý poslanec reprezentuje přibližně 70 000 voličů a senátor 160 000. Zákonné opatření se vztahuje na reprezentaci etnických minorit v parlamentním tělese. Uzavírací klauzule pro vstup do Poslanecké sněmovny byla pro jednotlivé strany postupně zvyšována. Ve volbách 1990 neexistovala, ve volbách 1992 byla 3 % a ve volbách 1996 byla 5 %. Pro dvoučlenné koalice platí práh 8 % (za každého dalšího člena koalice se zvyšuje o 1 %). Obě komory mají stejné pravomoci a jsou voleny souběžně (jedná se tedy o symetrický bikameralismus). Volby znamenají vždy určitým způsobem novou situaci na stranické

* Autor pracuje na Ministerstvu životního prostředí v Praze. Absolvoval politologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. E-mail: jan_marsak@env.cz.

scéně a jsou proto vhodné jako body oddělující jednotlivé etapy vývoje. Při umístění politických stran v politickém prostoru je využito klasické dělení na „levici“, „střed“ a „pravici“ s vědomím problematičnosti aplikace dělení na rumunské realie (srov. Strmiska 2000).

1.1 Volby 1990

První svobodné parlamentní volby proběhly v Rumunsku během května 1990. Volební účast byla přes 86 % oprávněných voličů. Vítězem se stala Fronta národní spásy (FSN)¹, vedená bývalým komunistickým činitelem Ionem Iliescem (Raděj, Setnička 2002: 315). FSN obsadila přes 66 % mandátů v Poslanecké sněmovně. Využila tak svého postavení, které získala svým napojením na bývalé komunistické struktury (Roper 2003a: 86). Meziválečné strany jako Národní liberální strana (PNL) nebo Křesťansko-demokratická rolnická národní strana (PNTCD) byly znovuzaloženy teprve během událostí prosince 1989 (Roper 2003a: 86) a nemohly tak konkurovat lépe organizované FSN. Poměrně významného volebního výsledku dosáhl Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR), který obsadil 7 % parlamentních křesel. Do PS se dostalo celkem 16 stran a zástupce získaly i strany národnostních menšin. 18 organizací zastupujících minority je přítomno v PS na základě zákonného opatření o reprezentaci minorit (Popescu 2003: 329). Výsledky² shrnuje tabulka 1.

Tabulka 1: Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 1990

Strana/ Koalice	Hlasů	% hlasů	Mandáty	% mandátů
Fronta národní spásy (FSN)	9 089 659	66,31	263	66,41
Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR)	991 601	7,23	29	7,32
Národní liberální strana (PNL)	879 290	6,41	29	7,32
Rumunské ekologické hnutí (MER)	358 864	2,62	12	3,03
Křesťansko-demokratická národní rolnická strana (PNTCD)	351 357	2,56	12	3,03
Aliance rumunské jednoty (AUR)	290 875	2,12	9	2,27
Demokratická agrární strana Rumunska (PDAR)	250 403	1,83	9	2,27
Rumunská ekologická strana (PER)	232 212	1,69	8	2,02
Rumunská socialistická demokratická strana (PSD)	143 393	1,05	5	1,26
Rumunská sociálně demokratická strana (PSDR)	73 014	0,53	2	0,51
Demokratická skupina středu (GDC)	65 914	0,48	2	0,51
Demokratická strana pracujících (PDM)	52 595	0,38	1	0,25
Strana svobodné změny (PLS)	47 017	0,34	1	0,25
Strana rumunské národní rekonstrukce (PRN)	43 808	0,32	1	0,25
Strana mladých svobodných demokratů Rumunska (PTLDR)	43 188	0,32	1	0,25

1.2 Volby 1992

Volby v roce 1992 byly nejdůležitější událostí od svržení Ceaușescova režimu v prosinci 1989 (Carey 1995: 43). Víceméně potvrdily výsledky prvních voleb z jara 1990 (Raděj, Setnička 2002: 315). Zvítězila v nich Demokratická fronta národní spásy (FDSN), která vznikla z FSN se ziskem 27,7 % hlasů. Její vítězství nebylo tak zřejmé, jako předchozí vítězství FSN.

Již před komunálními volbami v roce 1992 se totiž začala tvořit koalice stran Demokratická konvence Rumunská³ (CDR) (Roper 2003a: 86). CDR ovšem nepotvrdila svou pozici z lokálních voleb 1992 i v národních volbách a skončila druhá se ziskem 20 % hlasů, přitom průzkumy ji přisuzovaly první místo před FDSN (Roper 2003a: 87). Na třetím místě s téměř 11 % skončila Národní fronta spásy (FSN). Do parlamentu se ještě dostaly Strana rumunské národní jednoty (PUNR), UDMR, Strana velkého Rumunška (PRM), Socialistická strana pracujících (PSM) a strany zastupující národnostní menšiny (výsledky uvedeny v tabulce 2). Vládu vytvořila FDNS s podporou PUNR, PRM a PSM.

Tabulka 2: Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 1992

Strana/Koalice	Hlasů	% hlasů	Mandáty	% mandátů
Demokratická fronta národní spásy (FDSN)	3015708	27,72	117	35,67
Demokratická konvence Rumunška (CDR)	2177144	20,01	82	25,00
Národní fronta spásy (FSN)	1108500	10,19	43	13,11
Strana rumunské národní jednoty (PUNR)	839586	7,72	30	9,15
Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR)	811290	7,46	27	8,23
Strana velkého Rumunška (PRM)	424061	3,89	16	4,88
Socialistická strana pracujících (PSM)	330378	3,04	13	3,96

1.3 Volby 1996

Parlamentní volby v roce 1996 skončily výrazně rozdílným výsledkem (tabulka 3) než volby 1992. Předobraz výsledku listopadových voleb 1996 poskytly již místní volby, v nichž vítězili kandidáti CDR. Kandidáti CDR v roce 1996, stejně jako v roce 1992, dokázali vyhrát lokální volby, nicméně otázkou bylo, zda se dokáží prosadit v celostátních volbách (Roper 2003a: 88). Nakonec CDR výrazně přemohla Rumunskou stranu sociální demokracie (PDSR) a mohla sestavit vládu s UDMR a Sociálně demokratickým svazem (USD⁴) (Roper 1998: 521). Velká vládní koalice se skládala z PNTCD, PNL, PD, PSDR a UDMR. Ovšem vláda vytvořená po volbách 1996 čelila jak atakům ze strany opozičních stran, tak ze strany vnitrokoaliční opozice (USD). Ostrý konflikt uvnitř koalice probíhal mezi všemi stranami CDR, konkrétně mezi PNTCD a PNL⁵, také mezi nimi, PD a UDMR (Popescu 2003: 327).

Tabulka 3: Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 1996

Strana/Koalice	Hlasů	% hlasů	Mandáty	% mandátů
Demokratická konvence Rumunška (CDR)	3692321	30,17	122	35,57
Rumunská strana sociální demokracie (PDSR)	2633860	21,52	91	26,53
Sociálně demokratický svaz (USD)	1582231	12,93	53	15,45
Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR)	812628	6,64	25	7,29
Strana velkého Rumunška (PRM)	546430	4,46	19	5,54
Strana rumunské národní jednoty (PUNR)	533348	4,36	18	5,25

1.4 Volby 2000

Rozčarování obyvatelstva nad situací ukázaly výsledky voleb 2000 (tabulka 4) (Raděj, Setnič-ka 2002: 316). Volba nebyla prováděna v dimenzi demokracie proti komunistům. Volby 2000 byly v Rumunsku ve znamení všeobecné nechuti voličů k vládnoucí koalici, která byla voliči viděna jako oddělená kasta, která se soustřeďuje pouze na upevňování svých pozic (Gallagher 2003: 22). Demokratické strany zvolené v roce 1996 se slibem „změny“ a postihování koro-rupece měly problém při prokazování splnění tohoto slibu (Popescu 2003: 328). Naopak, po čtyřech letech vlády CDR byla patrná vzrůstající krize důvěry v demokratické instituce. Krize vyústila ve slabost „vlády zákona“, nedostatečný ekonomický růst a deprimující výsledky zahraniční politiky (Ciobanu 2003).

Spektrum stranických aktérů ve volbách 2000 bylo odlišné od voleb 1996 nebo 1992. V roce 2000 rumunský elektorát jasně odmítl strany pravého středu⁶ ve prospěch Rumun-ského sociálně demokratického pólu (P.D.S.R.)⁷ a Strany velkého Rumunska (PRM) (Roper 2003a: 85). Strany, které participovaly na koalici v letech 1996–2000, ztratily přes jednu čtvrtinu křesel (Shafir 2001a) a volby znamenaly návrat postkomunistů k moci. Naopak se staly prohrou Demokratické konvence Rumunska 2000 (CDR 2000) (Roper 2003a: 85). P.D.S.R. získal 37% hlasů. Největším překvapením byl samozřejmě úspěch PRM, která vytvořila mi-noritní pól s výrazným „vyděračským“ (*blackmail*) potenciálem. Potenciál ovšem nestačil na vytvoření druhého hlavního pólu (Strmiska 2001).

Tabulka 4: Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 2000

Strana/Koalice	Hlasů	% hlasů	Mandáty	% mandátů
Sociálně demokratický pól Rumunska (P.D.S.R.)	3 968 464	36,61	155	44,93
Strana velkého Rumunska (PRM)	2 112 027	19,48	84	24,35
Demokratická strana (PD)	762 365	7,03	31	8,99
Národní liberální strana (PNL)	747 263	6,89	30	8,70
Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR)	736 863	6,80	27	7,83

Volby 2000 přinesly redukci množství stranických subjektů zastoupených v parlamentu. Jenom pět stran (Rumunská strana sociální demokracie, Strana velkého Rumunska, Demokra-tická strana, Národní liberální strana a Maďarský demokratický svaz v Rumunsku) se dostalo do legislativního orgánu, na rozdíl od šestnácti v roce 1990, osmi v roce 1992, sedmi v roce 1996 (Shafir 2001a). Propad některých stran byl způsoben zvýšením uzavírací klauzule ze 3 % na 5%. Menšinovou vládu utvořily PDSR a PNL, tu podpořila též UDMR (Popescu 2003: 332).

1.5 Volby 2004

Páté volby od pádu komunismu byly označeny za svobodné, ale neférové. Neférovost voleb byla dána řadou strukturálních prvků, které jsou obsaženy v rumunském politickém prostoru (srov. Pârvulescu 2004, OSCE Report 2005). V některých případech docházelo k opakované volbě ve prospěch vládních stran, na druhé straně docházelo k anulování tisíce hlasů těsně před sčítáním hlasů (Kopecký 2005: 96).

Ve volbách 2004 opět došlo ke změnám v obsazení mandátů v Poslanecké sněmovně. Oficiálním vítězem podle počtu odevzdaných hlasů i podle získaných mandátů v Poslanecké sněmovně se stala Sociálně demokratická strana (PSD) v koalici s Humanistickou stranou (PUR), která se hlásí k odkazu historické Konzervativní strany⁸ (PC). Nicméně PSD ztratila až 9% mandátů oproti roku 2000. Za „druhého“ vítěze lze označit v roce 2003 vzniklou alianci „Pravda a spravedlnost“ (DA), která vznikla jako volební uskupení mezi PD a PNL. Obdržela přes 31% poslaneckých mandátů, což znamená velmi výrazné posílení obou koaličních partnerů. Největším poraženým byla rozhodně PRM, která po volebním výsledku z roku 2000 znamenajícím 84 mandátů klesla na 48⁹ (Pârvulescu 2004: 22). Přes 2% hlasů získala Strana nové generace (PNG). Do Poslanecké sněmovny se nedostala historická PNTCD se ziskem necelých 2% hlasů.

Tabulka 5: Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny – 2004

Strana/Koalice	Hlasů	% hlasů	Mandáty	% mandátů
Sociálně demokratická strana (PSD) – Humanistická strana (PUR)	3 730 352	36,80	132	39,75
Pravda a spravedlnost (DA)	3 191 546	31,49	112	33,73
Strana velkého Rumunska (PRM)	1 316 751	12,99	48	14,45
Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR)	638 125	6,20	22	6,60

Vytváření vládní koalice tentokrát výrazně ovlivnily prezidentské volby, které v druhém kole vyhrál kandidát opoziční DA Traian Băsescu, když získal nadpoloviční většinu odevzdaných hlasů a porazil vládního kandidáta Adriana Năstaseho. Jazyčkem na vahách se podle výsledků voleb měly stát UDMR a PRM. Zlom však nastal v menším koaličním partnerovi Strany sociální demokracie Humanistické straně, která sice původně chtěla vytvořit vládní sestavu s PSD a UDMR, ale nakonec dala přednost nabídce od Basesca. UDMR reagoval podobně a přizpůsobil se okolnostem (Kopecký 2005: 96). PRM byla jako koaliční subjekt nepřijatelná, ale v určitých záležitostech vládu tvořenou DA+UDMR+PUR podporuje. Nicméně kroky prezidenta Băsescua podle některých pozorovatelů směřují k předčasným volbám.

2. Stranický systém a jeho aktéři

2.1 Levicové strany

Nejdůležitějšími současnými reprezentanty rumunské levice jsou Sociálně demokratická strana (PSD) a *Socialistická strana pracujících* (PSM). Pozornost musí být soustředěna zejména na Sociálně demokratickou stranu.

Krátká poznámka by měla být učiněna k situaci komunistické strany na území Rumunska, neboť komunistické případně postkomunistické strany hrají v prostoru středovýchodní Evropy často důležitou roli. Komunistická strana Rumunska (PCR) byla zakázána, ale bylo skutečně několik pokusů¹⁰ ji obnovit. První pokus obnovit PCR byl uskutečněn v červnu 1991, kdy V. Zbaganu oznámil, že byl založen 70členný výbor pro organizaci PCR (Shafir 2000a).

Následovaly podobné akce v roce 1993 (založení Národního výboru iniciativy pro organizaci nové PCR; národní konference obnovené PCR), 1994 a 1995 (Shafir 2000a). Skupiny pokoušející se o obnovu PCR byly státem i soudními autoritami (Nejvyšším soudem) potírány. Rovněž proti nim vystupovaly pravicové politické strany a např. vlivná Asociace bývalých politických vězňů. V Rumunsku tak v současnosti neexistuje relevantní reprezentant této stranické rodiny (Raděj, Setnička 2003: 318).

Sociálně demokratická strana (PSD) vznikla v roce 2001, nicméně její základy byly již ve Frontě národní spásy (FSN). Většinové křídlo FSN, jež se v dubnu 1992 odtrhlo jako Demokratická fronta národní spásy (FDSN), se v červenci 1993 spojilo s Rumunskou sociálně demokratickou stranou (PSDR), Spolupracující demokratickou stranou (PDC) a Republikánskou stranou (PR) do Rumunské strany sociální demokracie (PDSR) (Pârulescu 2004: 26; Raděj, Setnička 2003). Před volbami 2000 se PDSR stala hlavní stranou aliance Rumunský sociálně demokratický pól (P.D.S.R), která zahrnovala historickou PSDR¹¹ a malou Humanistickou stranu (Popescu 2003: 327). Koalice následně parlamentní volby výrazným způsobem vyhrála a utvořila menšinovou vládu. V červnu 2001 došlo ke sloučení PDSR a PSDR v PSD. Geneze vzniku PSD ukazuje, že v proměnlivých podobách se podílela na vládách v letech 1990, 1992 a 2000. S výjimkou let 1996–2000 stěžejní subjekt PSD (nejdříve FSN, pak FDSN a později PDSR) byl rovněž nejsilnější parlamentní stranou (Raděj, Setnička 2003: 321). Program PSD představuje s drobnými odchylkami klasický sociálně-demokratický politický koncept s důrazem na sociálně tržní hospodářství, solidaritu a soudržnost společnosti. Hlavním programovým cílem PSD je úspěšná integrace Rumunska do euroatlantických struktur (Raděj, Setnička 2003: 321).

2.2 Pravicové strany

K rumunské pravici je možné počítat Křesťansko-demokratickou rolnickou národní stranu (PNTCD), dále menší strany sdružené v koalici *Demokratická konvence Rumunska (CDR)* a ultrapravicové strany jako *Hnutí za Rumunsko (MDR)* či *Stranu národní pravice (PDN)*.¹² Pokud jde o extrémní pravici¹³, tento sektor prozatím zůstával poněkud v pozadí a nevzešla z něj, alespoň prozatím, ani žádná relevantní strana (Strmiska 2000). Expanzi extrémně pravicových stran nepřímou bránila také přítomnost populistických stran „radikální continuity“, přinejmenším v tom, že omezovala jejich kapacitu akumulovat protestní hlasy (Strmiska 2001).

Nejsilnějším zástupcem rumunské konzervativní pravice je Křesťansko-demokratická rolnická národní strana.¹⁴ PNTCD vznikla transformací Rolnické národní strany (PNT) (Strmiska 2001). Ačkoli je PNTCD obvykle charakterizována jako křesťansko-demokratická formace, je křesťanskou demokracií opravdu jen „ve slabém smyslu“ (Strmiska 2001). PNTCD je heterogenním útvarem, oscilujícím mezi konzervativně-liberální, reformistickou a demokratickou stranou a nacionálně-konzervativní promonarchistickou „vlasteneckou“ stranou se silnou vazbou k meziválečným politickým tradicím a vzorcům (Strmiska 2000). Podporuje integraci Rumunska do EU a NATO, pozitivně hodnotí možnost obnovení monarchie v Rumunsku (Raděj, Setnička 2002: 323).

V roce 1991 se PNTCD stala součástí koalice 14 pravicových stran s názvem Demokratická konvence Rumunska (CDR). Jádrem CDR byly: Strana občanské aliance (PAC), Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR)¹⁵, Liberální strana 93 (PNL 93), Národní liberální

strana-Demokratická konvence (PNL-CD), Křesťansko-demokratická národní strana rolnická (PNTCD), Rumunská ekologická strana (PER) a Sociálně demokratická strana Rumunska (PSDR) (Roper 1998: 520). Členy CDR se staly i významné občanské organizace a asociace jako např. Asociace bývalých politických vězňů Rumunska (Roper 1998: 520).

CDR se vyznačovala vysokým stupněm nestability, v roce 1992 ji opustila Národní liberální strana (PNL). Během let 1993–1994 se objevovaly další rozdíly mezi jednotlivými stranami koalice, které vedly k fragmentaci koalice. Postupně koalici opustily Strana občanské aliance a Sociálně demokratická strana Rumunska, do koalice se v roce 1995 vrátila PNL (Roper 2003a: 88).

Koalice CDR vyhrála volby do Poslanecké sněmovny v roce 1996 a obsadila 122 mandátů. Bylo to zejména díky tzv. „Kontraktu s Rumunskem“, ve kterém byly přesvědčivě definovány problémy země. Byly akcentovány ekonomické reformy spíše než antikomunistická rétorika (Roper 2003a: 88). Po vítězství CDR ve volbách 1996 se její páteří staly PNTCD, PNL a PNL-CD. Nicméně již od roku 1997 nastaly ve vládní koalici spory. Záminkou bylo tempo ekonomických reforem, ale reálně řada sporů měla původ v osobních antipatiích (Roper 2003a: 89).

Před volbami 2000 došlo ke změně názvu – z CDR se stala CDR 2000 složená z pěti stran (PNTCD, PER, PNL-CD, Rumunské ekologické federace, Unie pravicových sil) (Roper 2003a: 89). PNTCD nebyla schopna získat 10 procent hlasů, které podle nového volebního zákonodárství předvolební koalice potřebovaly pro postup do parlamentu (Shafir 2001a). Ve volbách obdržela CDR 2000¹⁶ pouze 5,7% hlasů. PNTCD tak nebyla po volbách 2000 zastoupena v Poslanecké sněmovně. Další propad hlasů následoval ve volbách 2004 a strana tak nemá již druhé volební období parlamentní zastoupení.

2.3 Středové strany

Na základě toho, co bylo již řečeno o rumunské levici a pravici, lze stranicko-politický „střed“ charakterizovat jako doménu umírněných centristů. Je ovšem nutné přinejmenším rozlišovat mezi levým a pravým středem, jejichž *curriculum* je zřetelně rozdílné (Strmiska 2000). Levý střed zastupuje v Rumunsku *Demokratická strana (PD)* (nástupce FSN-PD). Za pravostředovou stranu je možné označit *Národní liberální stranu (PNL)*. Vzhledem k výsledkům posledních parlamentních voleb je třeba se zabývat postavením nového středového subjektu – aliance „*Pravda a spravedlnost*“ (*DA*).

Národní liberální strana (PNL) byla obnovena v lednu 1990 (založena r. 1875, pod komunistickým nátlakem rozpuštěna r. 1947) (Raděj, Setnička 2002: 321). V roce 1991 PNL tvořila jednu ze zakládajících stran Demokratické konvence Rumunska (CDR). Větší část PNL¹⁷ se před volbami 1992 od CDR oddělila a voleb 1992 se zúčastnila samostatně. Volební neúspěch ovšem „jádro“ PNL donutil před dalšími parlamentními volbami k návratu do CDR a díky volebnímu vítězství CDR v roce 1996 se PNL stala součástí vládní koalice (Setnička, Strmiska 2001). V rámci CDR – a sekundárně též v rámci vládního kabinetu byla ovšem PNL permanentně nespokojena s tím, že není ve vztahu k PNTCD „rovnocenným“ partnerem (Setnička, Strmiska 2001). V místních volbách v roce 2000 se PNL rozhodla oddělit od CDR a po značných diskusích stejně řešení zvolila i pro celostátní volby (Popescu 2003: 327). Otevřeně centristická orientace umožňovala také ponechat do značné míry otevřenou otázku povolební spolupráce PNL s jinými, ať již podobně či naopak odlišně profilovanými stranami (Setnička,

Strmiska 2001). PNL se po volbách dohodla na parlamentní podpoře menšinové vlády PDSR (společně s UDMR), po pěti měsících svůj podpis pod memorandem o podpoře revokovala (Popescu 2003: 334). Přešla tedy do opozice, ve které působila až do voleb 2004. PNL je typicky liberální subjekt, s důrazem na osobní svobody, svobodu projevu a tisku, rovnoprávnost obyvatel bez ohledu na vyznání, rasu, pohlaví. Zastánce principů tržního hospodářství a vstupu Rumunska do EU a NATO (Raděj, Setnička 2002: 322).

Koalice „*Pravda a spravedlnost*“ (DA) byla utvořena na základě spolupráce právě mezi Demokraty (PD) a Liberály (PNL). Dokázala oslabit postavení Strany velkého Rumunska jako druhé nejsilnější politické strany a hegemonizovat prostor středu resp. pravého středu. Mezi lety 2000–2004 byla parlamentní opozice velmi slabá, protože PRM hlasovala v důležitých záležitostech vždy s vládní koalicí (Pârvulescu 2004: 20). PNL posílila rovněž na úkor PNTCD, která rapidně oslabuje od voleb 2000. DA zcela zásadním způsobem změnila rozložení sil na rumunské politické scéně.

2.4 Strany „radikální kontinuity“

Strany „radikální kontinuity“ jsou zvláštní součástí rumunské stranické soustavy. Jsou tak označovány strany, které zastávají pozitivní postoj k předchozímu režimu N. Ceaușescu.¹⁸ Tyto strany byly reprezentovány třemi subjekty v parlamentu po volbách v roce 1992, dvěma po volbách v roce 1996 (Shafir 2000b) a nakonec jednou po volbách 2000 a 2004. Jednalo se o *Stranu rumunské národní jednoty (PUNR)*¹⁹, *Stranu velkého Rumunska (PRM)*²⁰ a Socialistickou dělnickou stranu (PSM). Za relevantního zástupce je třeba považovat zejména Stranu velkého Rumunska.

Strana velkého Rumunska byla založena v roce 1990 spisovatelem E. Barbuem a V. C. Tudorem²¹ (Shafir 2000b). Přestože je PRM někdy řazena ke krajně pravicovým stranám, je třeba zdůraznit rovněž její národně levicovou orientaci. V ekonomických otázkách se PRM řadí k levicovému křídlu, ovšem zdůrazňování organických hodnot, založených na etnicitě, vysvětluje, proč je často viděna jako strana ultrapravicová (Gallagher 2003: 2).

Volební výsledky PRM postupně gradovaly do roku 2000. PRM posílila v průběhu let 1992 ze 4% na 19% v roce 2000. Následně začaly preference klesat (v roce 2004 získala téměř 13% hlasů). PRM byla v letech 1993–1995 součástí vládní koalice. Po volbách v roce 2000 vytvořila již druhou nejsilnější parlamentní frakci (Shafir 2001a), v PS obsadila 84 mandátů. Koaliční potenciál je značně omezen úsilím o izolaci PRM napříč politickým spektrem (Raděj, Setnička 2002: 327). Získává hlasy ve městech, v chudých oblastech rozvinutějších regionů, častěji od mužů s odborným či středním vzděláním a v neposlední řadě od těch voličů, kteří inklinují ke „konspiračním teoriím“, k obviňování ze svých neúspěchů Západ, případně etnické minority (Shafir 2001b). Programový manifest PRM před volbami 2000 byl koncipován tak, aby těžil z frustrací obyvatelstva: likvidace všech druhů mafií, potírání chudoby, pozastavení privatizace, prosazení referenda za znovuzavedení trestu smrti, založení Výboru pro vyšetření anti-rumunských aktivit, snížení cen (zejména jídla, zdravotnických a školních potřeb) (Gallagher 2003: 25–26).

Ideologicky se strana konstituovala na pozicích bojovné xenofobie a antisemitismu. Není zaměřena jen proti Židům, ale rovněž proti Maďarům a Rómům (Shafir 2000b). PRM prosazuje etnickou čistotu Rumunska a slibuje drastické akce proti těm, kteří ji narušují, jmenovitě

proti maďarské a rómské menšině (Gallagher 2003: 4). Zcela otevřeně hájí předchozí komunistickou diktaturu a zastává ideologii kultu osobnosti (Gallagher 2003: 4), který se projevuje i v řízení strany. PRM je možné zařadit mezi strany založené na vůdcovském principu (Shafir 2000c). Rehabilituje ikony fašistického Rumunska, jako byl generál Ion Antonescu. Zároveň heroizuje komunistického diktátora Ceaușesca (Raděj, Setnička 2002: 327).

2.5 Etnicko-regionální strany

Všeobecně akceptovaná definice etnických/regionálních/teritoriálních stran neexistuje a v odborné literatuře se lze setkat s různými definicemi těchto stranicko-politických aktérů. Etnické strany lze vymezit jako politické strany, jejichž legitimace a volební potenciál mají vyhraněně etnický charakter a jež jsou obvykle založeny na identitární mobilizaci etnického společenství sub-státního (a ve většině případů periferního) charakteru (Fiala, Strmiska 2002).²²

Za relevantní etnickou politickou stranu v rumunském stranickém systému je možné považovat Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (*UDMR*). V rumunském stranicko-politickém uspořádání působí rovněž další etnicko-politické formace, reprezentující národnostní menšiny. Jejich minimální reprezentace (po jednom mandátu) v parlamentu je zajištěna zvláštním ustanovením, zprošťujícím tyto formace povinnosti překonat bariéru zisku tří (nyní již pěti) procent odevzdaných hlasů v parlamentních volbách. Politická role těchto etnických „ministrů“ je však marginální. Pouze Demokratické fórum Němců v Rumunsku (*FDGR*) se pokoušelo o aktivnější politiku, přesahující rámec vyjednávání o alokaci zdrojů ve prospěch rozvoje etnických menšin (Strmiska 2000).

UDMR byl založen v prosinci 1989 v *Tirgu Mureș*, jediném významném rumunském městě, kde jsou etničtí Rumuni stále menšinou (Roger 2002: 21). Podstatný je etnicko-regionální charakter *UDMR*, který rozhodujícím způsobem vymezuje jeho postavení v rumunském stranicko-politickém uspořádání a který z něj v daném kulturně-politickém rámci činí druhově odlišného aktéra (Strmiska 2000). *UDMR* je postaven na teritoriálním základě (Roger 2002: 25). Ačkoli je *UDMR* koncentrován pouze v jedné oblasti Rumunska (Transylvánii), při volbách dostává poměrně zřetelnou podporu (Roper 1995: 524).

Maďarský demokratický svaz byl v opozici proti prezidentu *Ilieșcovi* a vládě, která řídila zemi mezi lety 1992–1996. Podílel se na koaliční vládě vzniklé po volbách 1996²³ (Roger 2002: 21). Setrvání v koalici *UDMR* podmiňoval splněním svých požadavků v oblasti autonomie, vzdělávání a kolektivních práv maďarské minority.²⁴ Po volbách 2000 *UDMR* podpořil menšinovou vládu *PDSR* (Raděj, Setnička 2002: 317). Volební výsledky roku 2004 znamenaly pro *UDMR* přímou účast na vládní koalici.

Hlavními programovými požadavky *UDMR* jsou vytvoření ministerstva pro národnosti, uznání dvojjazyčnosti administrativního a soudního systému v Transylvánii, systematická organizace edukačních programů v maďarském jazyce a otevření maďarské univerzity ve městě *Cluj* (Roger 2002: 20). Podporuje integraci Rumunska do euroatlantických struktur (Raděj, Setnička 2002: 326).

Podle teorie antagonistických štěpení stojících na pozadí vzniku stranických systémů *S. Rokkana* se *UDMR* řadí mezi strany vznikající ze štěpení centrum-periferie. Rozštěpení dává vzniknout dvěma antagonistickým politickým stranám, jedné, která bojuje za zájmy centra (prioritní je uchování kulturní homogenity) a jiné, která obhajuje zájmy periferie

(prioritní je uchování kulturní identity minority) (Roger 2002: 20–21). UDMR se soustředí na podporu zájmů transylvánské periferie a požaduje decentralizaci Rumunska, tyto požadavky kolidují s centralistickými tendencemi ústředních autorit (Roger 2002: 25). Některými politologi je UDMR řazen mezi tzv. stranu kádru (*cadre party*) (Roper 1995: 524).

3. Závěr

Geneze rumunského stranicko-politického uspořádání představuje specifickou kapitolu vývoje postkomunistických stranických systémů středovýchodní Evropy a Balkánu (Strmiska 2000a). Poslední výraznou změnou ve stranickém systému Rumunska byly nesporně parlamentní volby 2004.

Strany z levé části stranického spektra se podílely na všech vládách s výjimkou let 1996–2000 a od roku 2004. Naznačuje to silnou etablovanost politických stran, které je možné označit za „postkomunistické“ (FSN, FDSN, PDSR, PSD). Sociálně demokratická strana (byť pod různými názvy) tvoří pevně jeden z hlavních pólů stranického uspořádání v Rumunsku a zastupuje sociálně-demokratickou stranickou rodinu. Ostatní levicové strany (Socialistická strana pracujících) nejsou s ohledem na sílu PSD významné.

Pravicové strany (po volebním vítězství Demokratické konvence Rumunska v roce 1996) mohou v současnosti aspirovat pouze na funkci vedlejšího pólu, protože žádná z nich není zastoupená v Poslanecké sněmovně. PNTCD jako reprezentant konzervativní stranické rodiny ztratila své postavení po prohře Demokratické konvence 2000 (CDR2000), propad pokračoval i ve volbách 2004. Konzervativně pravicová stranická rodina je velmi oslabená a v současnosti se skládá pouze z malých „irelevantních“ stran.

Středové strany (PD a PNL) maximalizovaly své zisky ve volbách 2004 prostřednictvím účinného spojení ve volební koalici „Pravda a spravedlnost“. Dokázaly obsadit pozici druhého hlavního pólu proti pólu sociální demokracie. Pevnost spojení PD a PNL může prověřit společné vládní angažmá a především předpokládané předčasné volby. Nicméně „Pravdu a spravedlnost“ lze oprávněně označit za pokus o vytvoření rumunské „strany pro všechny“ (*catch-all party*), neboť se obrací k velmi různorodým skupinám voličů a zároveň se v ní spojily strany levého a pravého středu. Došlo k vytvoření hegemonního středového subjektu.

Zástupcem etnicko-regionálních stran je Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR). Strana vykazuje jednoznačně nejstabilnější volební podporu, která osciluje mezi 6–7%. UDMR vytváří koalice s levicovými i pravicovými stranami. V rámci rumunského stranického uspořádání je možné ji považovat za relevantní stranu.

Antisystémové²⁵ strany „radikální continuity“ (zejména Strana velkého Rumunska) prožívají pokles voličských preferencí. Způsobuje ho zejména nenaplnění radikální volební rétoriky a skandály významných představitelů PRM. Vrcholem pro PRM byly pravděpodobně volby v roce 2000 a obsazení 84 mandátů v Poslanecké sněmovně.²⁶ PRM je jako otevřený koaliční partner pro většinu politických stran nepřijatelná s ohledem na pro-*ceaucescuovskou*, antisemitskou a protimaďarskou programatiku.²⁷ Přesto je třeba PRM charakterizovat jako relevantní stranu s „vyděračským“ (*blackmail*) potenciálem.

Volby 2004 modifikovaly znovu (již poněkolkáté) konfiguraci a postavení jednotlivých stranických subjektů ve stranickém prostoru, které bylo vytvořeno po volbách 2000. Vypovídá

to o poměrně stále velké volatilitě celého stranického systému i voličských skupin. Rumunský stranický systém se po volbách 2004 typologicky řadí mezi polarizované multipartismy, ve kterém jsou nicméně patrné určité tendence k fúzování jednotlivých stranických aktérů (viz DA jako aliance středových stran). Ideologická vzdálenost je mezi hlavními póly (DA a PSD) velmi zřetelná a přispívá k vysoké polarizaci systému, kterou ještě zvyšuje přítomnost PRM. Architektura celého systému byla přerýsována přesunem gravitačního jádra z pravice (Demokratická konvence Rumunska z roku 1996) do středové pozice (Pravda a spravedlnost z roku 2003).

Použité zkratky politických stran²⁸

AUR	Aliance rumunské jednoty – Alianța pentru Unitatea Românilor
CDR	Demokratická konvence Rumunska – Convenția Democrată Română
DA	Pravda a spravedlnost – Alianța Dreptate și Adevăr
FDGR	Demokratické fórum Němců v Rumunsku – Forumul Democrat al Germanilor din România
FER	Rumunská ekologická federace – Federația Ecologistă Română
FDSN	Demokratická fronta národní spásy – Frontul Democrat al Salvării Naționale
FSN	Fronta národní spásy – Frontul Salvării Naționale
GDC	Demokratická skupina středu – Gruparea Democratică de Centru
MER	Rumunské ekologické hnutí – Mișcarea Ecologistă din România
PAC	Strana občanské aliance – Partidul Alianței Civice
PC	Konzervativní strana – Partidul Conservator
PD	Demokratická strana – Partidul Democrat
PDAR	Demokratická agrární strana Rumunska – Partidul Democrat Agrar din România
PDM	Demokratická strana práce – Partidul Democrat al Muncii
PDSR	Rumunská strana sociální demokracie – Partidul Democrației Sociale din România
P.D.S.R	Sociálně demokratický pól Rumunska – Polul Democrat-Social din România
PER	Rumunská ekologická strana – Partidul Ecologist Român
PL 93	Liberální strana 93 – Partidul Liberal 93
PLS	Strana svobodné změny – Partidul Liber Schimbist
PNG	Strana nové generace – Partidul Noua Generație
PNL	Národní liberální strana – Partidul Național Liberal
PNL-CD	Národní liberální strana-Demokratická konvence – Partidul Național Liberal – Convenția Democrată
PNTCD	Křesťansko-demokratická národní rolnická strana – Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat
PRM	Strana velkého Rumunska – Partidul România Mare
PRNR	Strana rumunské národní rekonstrukce – Partidul Reconstrucției Naționale din România
PSD	Sociálně demokratická strana – Partidul Social Democrat
PSDR	Rumunská sociálně demokratická strana – Partidul Social Democrat Român
PSM	Socialistická strana pracujících – Partidul Socialist al Muncii
PTLDR	Strana mladých svobodných demokratů Rumunska – Partidul Tineretului Liber Democrat din România
PUNR	Strana rumunské národní jednoty – Partidul Unității Naționale Române
PUR	Humanistická strana – Partidul Umanist din România

UFD	Unie pravicových sil – Uniunea Forțelor de Dreapta
UDMR	Maďarský demokratický svaz v Rumunsku – Uniunea Democrată Maghiară din România
USD	Sociálně demokratický svaz – Uniunea Social Democrată

Poznámky

1. V řadách FSN byla zastoupena široká paleta politických směrů včetně bývalých komunistů (Raděj, Setnička 2002: 315)
2. Údaje o výsledcích voleb pocházejí z Database on Central and Eastern European Elections: Results and Legislation (nedat.). V tabulkách nejsou uváděny strany národnostních menšin (kromě UMDR), které mají přítomnost v PS zaručenou zákonem (některé součty nemusí odpovídat 100%). Výsledky voleb v roce 2004 jsou převzaty z OSCE/ODIHR Report (2005). Názvy stran jsou uvedeny česky, zkratky vycházejí z názvu strany v rumunštině.
3. Jádrem koalice tvořila především PNTCD, PNL a Národní liberální strana-Demokratická konvence (PNL-CD).
4. Sociálně demokratický svaz (USD) se skládal s PSDR a Demokratické strany (PD), která byla jednou z nástupnických stran Fronty národní záchrany (FSN) (Roper 1998: 521; Roper 2003a: 99).
5. Strany byly samostatně zastoupeny ve vládě a samostatně podepsaly i koaliční dohodu.
6. Volby v roce 2000 se staly prohrou Demokratické konvence Rumunska 2000 (CDR 2000) (Roper 2003a: 85).
7. Koalice, která se skládala z PSDR, „historické“ Sociálně-demokratické strany (PSDR) a malé Humanistické strany (PUR).
8. Od 7. května 2005 znovu používá název Konzervativní strana.
9. Její zakladatel a předseda V. Tudor neuspěl ani v prezidentských volbách 2004.
10. Blíže k rumunské radikální levici a pokusům o obnovu PCR Shafir (2000a).
11. V posledních měsících před volbami 2000 PSDR vstoupila do aliance s hlavní opoziční stranou PDSR a nakonec odešla i z vlády (Popescu 2003: 327).
12. Strany jsou označovány za strany „radikálního návratu“ (*radical return*).
13. K extrémní pravici někteří badatelé zařazují i Stranu velkého Rumunska a Stranu rumunské národní jednoty. Ty s extrémní pravici skutečně sdílejí některé programové rysy, nicméně v této práci jsou zařazeny do specifické kategorie.
14. Ostatním pravicovým formacím, ať již uvnitř či vně Demokratické konvence (CDR), zbývala vyhrazena role satelitů PNTCD, byť postupem času sílily tendence k ustavení samostatného alternativního pravicového pólu (Strmiska 2000).
15. Ovšem do parlamentních voleb UDMR vstupoval vždy jako samostatný subjekt.
16. CDR 2000 v lednu roku 2001 přestává existovat.
17. Menší frakce PNL, která zůstala součástí CDR, se přejmenovala na Národní liberální stranu-Demokratickou konvenci (PNL-CD) (Raděj, Setnička 2002: 321).
18. N. Ceaușescu je považován za národního hrdinu, jehož svrhly mezinárodní síly „konspirátorů“ (Shafir 2000b).
19. Blíže ke Straně rumunské národní jednoty viz Shafir (2000d, 2000e, 2000f).
20. V březnu 2005 došlo k přejmenování strany na Lidovou stranu velkého Rumunska (PPRM). Nicméně v červnu 2005 se strana vrátila k názvu Strana velkého Rumunska (PRM).
21. Označován jako Ceaușescův „dvorní básník“.
22. Blíže viz Fiala, Strmiska (2002).
23. Dva reprezentanti UDMR se stali členy vlády (Akos Birtalan se stal ministrem cestovního ruchu, György Tokay se stal ministrem bez portfeje s kompetencemi v oblasti národnostních menšin) (Roper 2002: 26), což bylo vnímáno jako historický krok ke zlepšení vztahů mezi Maďary a Rumuny (Setnička, Raděj 2002: 325).

24. UDMR naznačoval, že by mohl opustit koalici, pokud vláda nepřijme zákony poskytující minoritám jazyková a vzdělávací práva (Roper 1998: 521). Pomalost vlády při zavádění požadavků UDMR vedlo k opakování protestů a k hrozbám vystoupení z vládní koalice (Roger 2002: 20).
25. PRM ve své ideologii kombinuje prvky komunismu i fašismu a představuje tak obtížně zařaditelný stranický subjekt. Antisystémová pozice vyplývá z jejího odmítnutí celého vývoje po roce 1989 a demonstrování pozitivního vztahu k období rumunského fašismu a komunismu.
26. Kolaps nezkušeného rumunského středu a pravice na konci 90. let dal PRM šanci ukázat svou sílu (Gallagher 2003: 7).
27. Hlavním nepřitelem mezi politickými stranami je pro PRM Maďarský demokratický svaz v Rumunsku.
28. Rumunské názvy politických stran jsou převzaty z portálu Poslanecké sněmovny.

Literatura

- Carey, Henry F. 1995. „Irregularities or rigging: The 1992 Romanian parliamentary elections.“ *East European Quarterly* 29, No. 1, 43–55.
- Ciobanu, Monica. 2003. „Problem of democratic consolidation in eastern Europe: the case of Romania in comparative perspective.“ *East European Perspectives* 5, No. 17. (<http://www.rferl.org/reports/eepreport/>).
- Database on Central and Eastern European Elections: Results and Legislation (nedat.). (www.essex.ac.uk/elections).
- Gallagher, Tom. 2003. „Romania’s Greater Romania Party: Defying Political Categorisation?“. The East European Extreme Left: Ending or Evolution, ECPR Conference: Marburg, Germany 2003, 19 September 2003. (<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/generalconference/marburg/papers/10/2/Gallagher.pdf>).
- OSCE/ODIHR. 2005. *Romania Parliamentary and Presidential Elections 28 November and 12 December 2004*. Warsaw: OSCE/ODIHR. (<http://www.osce.org/item/4267.html>).
- Pârvulescu, Sorana. 2004. „2004 Romanian Elections: Test Case for a True Romanian Democracy.“ *Romanian Journal of Political Science* 4, No. 2, 7–26.
- Popescu, Marina. 2003. „The parliamentary and presidential elections in Romania, November 2000.“ *Electoral Studies* 22, p. 325–335.
- Raděj, Tomáš a Setníčka, Tomáš. 2002. „Rumunsko“. In: *Politické strany ve střední a východní Evropě – ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*. Ed. Fiala Petr, Holzer Jan a Strmiska Maxmilián. Brno: MPÚ, 315–332.
- Roger, Antoine. 2002. „Economic Development and Positioning of Ethnic Political Parties: Comparing Post-Communist Bulgaria and Romania.“ *Southeast European Politics* 3, No. 1, 20–42.
- Roper, Steven D. 2003a. „Is there an economic basis for post-communist voting? Evidence from Romania.“ *East European Quarterly* 37, No. 1, 85–100.
- Roper, Steven D. 2003b. „The Influence of Romanian Campaign Finance Laws on the Party System Development and Corruption.“ *Party Politics* 8, No. 2, 175–192.
- Roper, Steven D. 1995. „The Romanian party system and the catch-all party phenomenon.“ *East European Quarterly* 28, No. 4, 519–532.
- Roper, Steven D. 1998. „From opposition to government coalition: Unity and fragmentation within the Democratic Convention of Romania.“ *East European Quarterly* 31, No. 4, 519–542.
- Shafir, Michael. 2000a. „Radical Politics in East-Central Europe (Part IV): The Radical Left – Romania and Russia.“ *East – European Perspectives* 2, No. 4. (<http://www.rferl.org/reports/eepreport/>).
- Shafir, Michael. 2000b. „Radical Politics in East-Central Europe (Part VIII): Radical Continuity in Romania: The Greater Romania Party (A).“ *East – European Perspectives* 2, No. 16. (<http://www.rferl.org/reports/eepreport/>).

- Shafir, Michael. 2000c. „Radical Politics in East-Central Europe (Part VIII): Radical Continuity in Romania: The Greater Romania Party (B).“ *East – European Perspectives* 2, No. 17. (<http://www.rferl.org/reports/eereport/>).
- Shafir, Michael. 2000d. „Radical Politics in East-Central Europe (Part VIII): Radical Continuity in Romania: The Party of Romanian National Unity (A).“ *East – European Perspectives* 2, No. 19. (<http://www.rferl.org/reports/eereport/>).
- Shafir, Michael. 2000e. „Radical Politics in East-Central Europe (Part VIII): Radical Continuity in Romania: The Party of Romanian National Unity (B).“ *East – European Perspectives* 2, No. 20. (<http://www.rferl.org/reports/eereport/>).
- Shafir, Michael. 2000f. „Radical Politics in East-Central Europe (Part VIII): Radical Continuity in Romania: The Party of Romanian National Unity (C).“ *East – European Perspectives* 2, No. 21. (<http://www.rferl.org/reports/eereport/>).
- Shafir, Michael. 2001a. „The Greater Romania Party and the Election in Romania: a Retrospective Analysis (Part 1).“ *East – European Perspectives* 3, No. 14. (<http://www.rferl.org/reports/eereport/>).
- Shafir, Michael. 2001b. „The Greater Romania Party and the Election in Romania: a Retrospective Analysis (Part 2).“ *East – European Perspectives* 3, No. 15. (<http://www.rferl.org/reports/eereport/>).
- Setnička, Tomáš a Strmiska, Maxmilián. 2001. „Rumunské parlamentní a prezidentské volby v roce 2000. Příspěvek k analýze výsledků voleb a k charakteristice postavení a profilu rumunských politických stran.“ *Středoevropské politické studie* III, č. 2, (<http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=88>).
- Strmiska, Maxmilián. 2000. „Utváření rumunského multipartismu (1990–1999). Pluralita a polarita rumunského systému politických stran.“ *Středoevropské politické studie* II, č. 1, (<http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=130>).
- Strmiska, Maxmilián. 2001. „Parties, Poles, Alliances and Romanian Pluralism, 1990–2000.“ *Středoevropské politické studie* III, č. 2, (<http://www.cepsr.cz/clanek.php?ID=84>).

Internetové zdroje

Politické strany

- Aliance „Pravda a spravedlnost“ (DA) – www.dapnl-pd.ro
Národně liberální strana (PNL) – www.pnl.ro
Maďarský demokratický svaz v Rumunsku (UDMR) – www.rmdsz.ro
Demokratická strana (PD) – www.pd.ro
Strana velkého Rumunsku (PRM) – www.prm.org.ro, www.romare.ro
Sociálně demokratická strana (PSD) – www.psd.ro
Lidová křesťansko-demokratická strana (PPCD) – www.ppcd.ro
Humanistická strana (PUR) – www.pur.ro
Unie pravicových sil (UFD) – www.ufd.ro

Ústavní instituce

- Rumunská vláda – <http://www.gov.ro/>
Poslanecká sněmovna – <http://www.cdep.ro/>
Senát – <http://www.senat.ro>
Prezident – <http://www.presidency.ro/>

Všechny internetové adresy byly ověřeny k 16. 10. 2005.